

UDK: 37.017:[316.752:321.7]:(4-6 ЄС)(045)

**EXPERIENCE IN SHAPING THE VALUES OF A DEMOCRATIC SOCIETY
IN THE EU COUNTRIES****ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА В
КРАЇНАХ ЄВРОСОЮЗУ****Тkachuk M. /Тkachuk M.**

ORCID: 0000-0001-6456-6730

*PhD in Pedagogical Sciences, Associate professor /**кандидат педагогічних наук, доцент**Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,**Uman, Sadova 2, 20300**Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,**Умань, Садова 2, 20300*

Анотація. У статті здійснено спробу узагальнити досвід формування цінностей демократичного суспільства в країнах Євросоюзу. Розкрито сутність понять «демократія», «демократичні цінності». Визначено триєдиність цінностей, за якими живуть народи Європи: природні права людини, демократія та верховенство права. Схарактеризовано громадянську освіту як суттєвий чинник політичної соціалізації особистості та найважливіші документи з виховання демократичної громадянськості європейської молоді. Освіта для демократичного громадянства розглянута як один з основних напрямів розвитку освітньої політики більшості країн Європи. Подано характеристики освіти для демократичного суспільства у країнах Євросоюзу, визначені нормативними рекомендаційними документами Ради Європи та міжнародних організацій. Визначено ключові поняття і виокремлено принципи та базові підходи до викладання освіти для демократичного громадянства у європейських країнах. Встановлено, що в основі освіти для демократичного громадянства лежить діяльнісний, конструктивістський підхід до процесу навчання, активне навчання, участь учнів у процесах прийняття рішень.

Ключові слова: Євросоюз, Європейська інтеграція, Рада Європи, демократичне суспільство, демократичні цінності, демократичні компетентності, Рамки компетентностей, культура демократії, освіта для демократичного громадянства, освіта з прав людини.

Вступ.

Європа, перебуваючи в авангарді світового розвитку, віками формувала цінності демократичного суспільства, до яких, в першу чергу, належать: громадянство і громадянськість, свобода совісті, свобода слова, людська гідність, моральна автономія, приватність і невтручання в особисте життя, громадська асоціація, соціальний порядок [2; 3]. У прийнятій 1973 р. у Копенгагені Декларації європейської ідентичності були задекларовані цінності, на яких базується ідентичність Європи: «ідентичне ставлення до життя, яке ґрунтується на думці про створення суспільства відповідно до потреб людей; принципи результативної демократії; рівність перед законом; соціальна справедливість і повага до людських прав» [13, с.6].

Для суспільств, які намагаються побудувати ефективні демократичні інститути, громадянська освіта стає необхідним важелем формування активних громадян, для яких демократичні права і свободи стають мотивацією поведінки. Громадянська освіта «має полягати у культивуванні цінностей прав,

свобод і гідності людини, розвитку вміння відстоювати власні права в разі зазіхань на них збоку інших людей або влади, формуванні громадянської компетентності, прихильності до цінностей демократії, поширення критичного ставлення людей до уряду та настанов і рішень, які він продукує, а також у мотивації індивідів до участі в розв'язанні проблем громадського життя» [8, с.41].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Регулювання суспільного життя на демократичних засадах глибоко цікавили Платона, Аристотеля, Т. Гоббса, Н. Макіавеллі, Ш. -Л. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо, А. Токвіля, І. Франка, В. Липинського та багатьох інших мислителів минулого. Окремі аспекти досліджуваної проблеми знаходились у центрі уваги загальноновизнаних теоретиків демократії Г. Алмонда, Р. Арона, С. Верби, С. Гантінгтона, Л. Даймонда, Р. Даля, Р. Дарендорфа, А. Лейпхарта, Дж. Сарторі, Ф. Шміттєра, Г. О'Доннела, Р. Пайпса, А. Пшеворського, Ф. Закарії, Х. Лінца, А. Степана та ін.

В Україні наявна значна кількість наукових досліджень, присвячених тим чи іншим аспектам феномена демократії. Так, І. Алексеєнко, В. Бебик, В. Буцєвицький, К. Ващенко, М. Головатий, Є. Головаха, Ж. Деркач, О. Клименко, В. Корнієнко, М. Остапенко, М. Процьків, А. Чередниченко, М. Шульга, наголошують, що потрібно насамперед враховувати загальні закономірності формування масової свідомості в умовах гострої боротьби демократії, що утверджується, та авторитаризму, який вперто чинить опір. Для того, щоб країни могли вистояти проти загроз для демократії в цифрову епоху, громадяни «повинні володіти знаннями і навичками, які забезпечують дієву участь у демократії та сприяють розвитку демократичних цінностей» [4, с. 6]. Отже, гостро постає потреба усвідомлення сутності демократії як складного і багатоаспектного соціального феномену, завдяки якому життя людей набуває дедалі гуманніших, цивілізованіших ознак і якостей, та вивчення досвіду формування цінностей демократичного суспільства в країнах Євросоюзу, що диктується непорушністю «зовнішньополітичної європейської та євроатлантичної перспектив України, фундаментальних вимог внутрішньополітичного розвитку» [11].

Мета статті – окреслити досвід формування цінностей демократичного суспільства в країнах Євросоюзу.

Виклад основного матеріалу.

Україна прагне увійти до культурно-освітнього простору європейської спільноти. Тому все більш актуальною стає необхідність зрозуміти, засвоїти і дотримуватись тих світоглядних цінностей і принципів, за якими живуть країни ЄС. Нинішня Європа побудована на триєдиних цінностях: природні права людини, демократія та верховенство права [5, с.3]. Ядро цих цінностей – свобода [9]. У Договорі про Європейський Союз (Treaty on European Union, TEU) зазначається, що Союз підтверджує «свою відданість принципам свободи, демократії, верховенства права, шани до прав людини та засадничих свобод» [7]. Ці цінності є основоположними для засновників і претендентів на вступ.

Влада та еліти країн з утвердженою демократією та тих, що стали на шлях

демократичної трансформації усвідомлюють, що держава повинна виховувати громадян і майбутні покоління в дусі тих цінностей і принципів, на яких базується бажана модель її розвитку. Тому освіта, як головний інститут соціалізації, підпорядкована реалізації державної стратегії виховання громадянина. Для реалізації широкої програми з навчання демократичної громадянськості та прав людини (Education for Democratic Citizenship and Human Rights), прийнятою Радою Європи, розроблено рекомендації та інші документи. Серед найважливіших документів треба відзначити Рекомендації 1346 (1997 р.) – освіта з прав людини; Рекомендації 59 (1999р.) «Європа 2000 – молодіжна участь: роль молодих людей як громадян»; Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи 12 (2002 р.) з виховання демократичної громадянськості; Декларацію європейських міністрів освіти про інтелектуальну освіту в новому європейському контексті (2003 р.); Рекомендації 1849 (2008 р.) з просування культури демократії і прав людини через освіту вчителів [1, с.3].

Рада Європи розробила Рамки компетентностей для культури демократії, які визначають набір 20 цінностей, ставлень, вмінь та знань, необхідних для громадян у демократичному суспільстві: *«цінності – повага до людської гідності та прав людини; визнання цінності культурного багатоманіття; визнання цінності демократії, справедливості, рівності і верховенства права; ставлення – відкритість до інших культур, переконань та світогляду інших людей; повага; громадянська свідомість; відповідальність; впевненість у собі; прийняття невизначеності; навички та вміння – навички автономного навчання; аналітичне і критичне мислення; вміння слухати та спостерігати; емпатія; гнучкість та вміння адаптовуватися; лінгвістичні, комунікативні навички та багатомовність; навички співпраці; навички вирішення конфліктів; знання та їх критичне розуміння – знання самого себе та критична самооцінка; знання та критичне розуміння мови і особливостей спілкування; знання та критичне розуміння світу: політики, права, прав людини, культури, релігії, історії, ЗМІ, економіки тощо»* [6, с.6].

Формування демократичних компетентностей здійснюється через розроблені Радою Європи програми у сфері освіти для демократичного громадянства (ОДГ) й освіти з прав людини (ОПЛ). Як зазначає О. Овчарук, «важливим принципом ОДГ є те, що активному громадянству важливо навчатись через дію, учням необхідно мати можливість відчувати практику демократичного громадянства та прав людини на собі» [10, с.2]. Цей принцип, як вважають автори серії посібників та наукових розробок Ради Європи, в рамках навчальних матеріалів з ОДГ/ОПЛ реалізується різними шляхами, зокрема, шляхом *активного навчання («навчання через демократію та права людини»)* – навчання через досвід вирішення ситуацій та проблем самими учасниками навчального процесу; *активності, що базується на завданнях*, які вчитель надає впродовж всього курсу навчання); *роботи в команді*; використання *інтерактивних методів* (дискусії та дебати); *критичного мислення* – стимулює учнів до реагування на проблеми, що стосуються демократичного громадянства та прав людини; шляхом залученості учнів до процесу прийняття рішень, досягнення цілей [10, с.3].

В європейських країнах навчання демократії починається із дошкілля і здійснюється протягом усього періоду навчання шляхом запровадження базового та інваріантного компонентів; включення нових громадянознавчих та політико-правових дисциплін та нових тем до дисциплін, що викладаються; системного оновлення змісту дисциплін. У Франції такий наскрізний курс називається «Громадянські права і відповідальність» [1, с.11]. У більшості європейських держав розроблено спеціальні навчальні курси та створено різноманітні навчальні підручники та посібники, діють науково-методичні центри, налагоджено відповідну підготовку вчителів для полегшення впровадження та сприяння здійсненню регіональної європейської інтеграції.

До переваг громадянської освіти в Німеччині Н. Амельченко відносить сучасні методи громадянської освіти: навчання на прикладах, проблемний підхід, використання суперечливих даних із судової практики різних країн, участь в громадянській освіті широкого кола громадських організацій, практична спрямування громадянської освіти, тобто надання учням можливості ознайомитися з діяльністю органів влади і громадських організацій [1, с.4].

Британська національна програма навчання громадянськості «надає учням знання та вміння, що необхідні для ефективною і демократичною участі в суспільному житті. ... допомагає учням ставати поінформованими, критично мислячими, активними громадянами, які мають віру і переконання, щоб працювати разом, діяти та намагатися бачити відмінності у своїх спільнотах та в більш широкому світі» [14].

У Польщі Центром громадянської освіти розроблені програми навчальних курсів для початкової та для основної (середньої) школи, видані підручники і методичні матеріали з громадянської освіти. Програми містять питання щодо багатьох аспектів демократичних цінностей і інститутів, а саме: проблеми конституціоналізму, прав і свобод людини, механізмів їх захисту і практичного використання, проблематика громадянського суспільства і демократичної участі [1, с.5].

У більшості країн в початковій школі вивчають дисципліну «Громадянознавство», яка спрямована на усвідомлення учнями своїх прав та обов'язків, здатність співвідносити їх з правами інших, вміння діяти відповідально і націлена на вироблення навичок, необхідних громадянину для життя у демократичному суспільстві. У Фінляндії, Данії, Норвегії блоки «громадянознавства» включені до інших дисциплін і формують фундамент знань, який включає: права та обов'язки людини, що розглядаються у взаємозв'язку з правами інших громадян та у контексті відповідальності перед іншими громадянами, суспільством і людством; зміст основних міжнародних документів про права людини; відомості з історії становлення ідей права та правової держави; інформацію про історичні події, пов'язані із боротьбою за права людини, та про видатних борців; роз'яснення суті принципів рівності прав і рівності перед законом; матеріали про основні форми правової дискримінації та несправедливості [12].

Як зазначає С. Топалова, введення нових дисциплін здійснюється залежно від розуміння громадянської освіти у конкретній країні. Наприклад у Франції –

це: «Декларація прав людини і громадянина 1789 року», «Загальна Декларація прав людини 1948 року», «Демократичні інститути Франції», «Роль Франції у світі». У Норвегії введена ще «Екологічна освіта», «Співпраця серед людей». Країни, що пішли шляхом включення тем з громадянознавства до інших дисциплін, найбільше модернізують зміст історії. Програми та підручники містять теми про виникнення і розвиток демократії та концепцій прав людини; порушення прав людини під час війн і революцій; безправність за різних тоталітарних режимів; міжнародні організації та міжнародні документи про права людини [12]. Інваріативна частина пропонує для початкової школи факультативні курси: «Повага до себе та до інших», «Права, рівність і повага до особистості», «Правила життя у суспільстві», «Автономія і відповідальність», «Поняття особистості і права особистості на прикладі шкільного життя». Для середньої школи факультативи більше стосуються функціонування інститутів демократії: «Вибори та загальне виборче право», «Президент, міністри і депутати», «Держава, національна єдність та громадянська ідентичність», «Конституція та демократичні інститути» [12].

Попри однаковість визнання європейськими державами ролі громадянської освіти, підходи до її організації відрізняються залежно від мети, визначеної державою. Зокрема у Франції завдання громадянської освіти концентруються у політичній сфері. Учні повинні засвоїти правила життя у демократичному суспільстві і знати, як функціонують демократичні інститути. Відповідно, навички стосуються вміння дотримуватись правил і взаємодіяти з іншими громадянами та з інститутами на основі базових принципів. У Норвегії поняття громадянської освіти включає також знання про історію, культуру і традиції народу, про сім'ю і своє місто. Важливою складовою є екологічне виховання, що базується на знаннях про географію і природні ресурси країни, про екологічні проблеми глобального та локального рівнів. Тому і завдання стосуються здобуття соціального досвіду у різних сферах та формування особистісних якостей. Випускник повинен бути здатним до критичного мислення, до відповідального прийняття рішень, до співпраці з іншими та розв'язання конфліктів. Особливе значення надається вмінню спілкуватись, аналізувати матеріал з різних джерел [12].

Зазначимо, що наявність демократичних правових норм та інституцій мало що змінює у суспільстві, в якому демократія і рівність усіх перед законом не стали цінностями [2]. Отже, одна із необхідних передумов інтеграції України до ЄС – зміна філософії освіти, її мети і завдань, підготовка молоді до життя у демократичному суспільстві, відкритому для народів світу. Сучасна українська школа має сприяти розвитку демократичної культури, формуванню необхідних для проживання в європейському співтоваристві компетентностей і політико-правових знань. На жаль, громадяни України, які отримують політичні і громадянські права у віці 18 років, абсолютно не готові їх ефективно реалізувати. Доводиться констатувати про відсутність у них уявлення про себе як суб'єктів влади, закладений у свідомості правовий нігілізм, впевненість у неможливості впливу на владу, схильність до підкорення. Європейська інтеграція асоціюється у них в основному з благами, які доступні громадянам

європейських країн, а не з принципами і нормами, за якими вони живуть і наслідком яких стали зазначені блага. Враховуючи ці реалії, а також, стратегію і досвід країн ЄС у вихованні «громадянина Європи», необхідно перетворити українські заклади загальної середньої освіти на заклади громадянської соціалізації. Перш за все, це передбачає засвоєння фундаментальної бази політико-правових та громадянських знань, а також, європейських цінностей як підґрунтя для європеїзації України [12]. Адже саме через практичне втілення цінностей демократії та прав людини в освітній процес, організацію діяльності школи та управління нею реалізується шкільна автономія, педагогіка партнерства, дитиноцентризм, задекларовані у Концепції нової української школи.

Висновки.

Узагальнюючи вищесказане, варто зазначити, що країнами Євросоюзу історично нагромаджений значний досвід навчання демократії. Значні зусилля для формування демократичних компетентностей через програми у сфері освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини докладає Рада Європи. Дослідження науковців доводять цілеспрямованість і системність виховання громадянськості як основи демократичного суспільства та розвитку демократичної культури учнівської молоді країн Євросоюзу впродовж всього періоду навчання, починаючи з дошкілля. В основі освіти для демократичного громадянства лежить діяльнісний, конструктивістський підходи до процесу навчання, активне навчання, участь учнів у процесах прийняття рішень. Пріоритети загальноєвропейської освіти полягають у наданні молодому поколінню знань про спільну європейську спадщину та практичних умінь адаптуватись до життя й навчання в різних країнах Європи, бути мобільними, соціально здібними, здатними до комунікації та захисту своїх прав.

Зміст статті не вичерпує всього спектру характеристик освіти для формування цінностей демократичного суспільства у європейському контексті. Важливим залишається визначення механізмів її впровадження в Україні, створення підґрунтя для розробки рекомендацій на рівні держави та системи освіти.

Література:

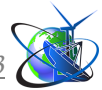
1. Амельченко Н. Аналіз сучасних навчальних програм щодо громадянської освіти та політичної системи України. URL: [https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Analiz-Amelchenko red.pdf](https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Analiz-Amelchenko_red.pdf) (дата звернення 20.06.2023).
2. Андрійчук Т. Розвиток демократії в Україні: вплив політичних цінностей. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. Ф. І. Кураса НАН України*. 2012. Випуск 4(60). С.264–274.
3. Головатий М. Ф. Демократія: історія, теорія, практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та аспірантів-політологів. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 230 с.
4. Демократія: від теорії до практики. Підручник курсу / ред. Грір Берроуз. Міжнародна фундація виборчих систем, 2018. 284 с.

5. Демократичні цінності Європи. Івано-Франківськ, 2011. 6 с.
6. Демократична школа: практичний посібник / ред. О. Шинаровська. Європейський центр імені Вергеланда, 2017. 38 с.
7. Договір про Європейський Союз. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu92338?an=843086&ed=1992_02_07 (дата звернення 12.06.2023).
8. Жадан І., Кисельов С., Кисельова О., Рябов С. Політична культура та проблема громадянської освіти в Україні. Методичний посібник. Київ: ТанDEM, 2004. 80 с.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 12.06.2023).
10. Овчарук О. Характеристики освіти для активного громадянства: європейський контекст. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/17185737.pdf> (дата звернення 20.06.2023).
11. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні: шлях протягом 30-ти років та ключові аспекти 2021 року: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2021. 112 с.
12. Топалова С. Українська школа і європейська ідентичність. 2017. URL: <https://hvylya.net/analytics/society/ukrayinska-shkola-i-yevropeyska-identichnist.html> (дата звернення 15.06.2023).
13. Щербакова Ю. Цінності об'єднаної Європи: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2014. 208 с.
14. Citizenship: Programme of study for key stage 3 and attainment target (extract from National Curriculum 2007). URL: http://curriculum.qcda.gov.uk/uploads/QCA-07-3329-pCitizenship3_tcm8-396.pdf (дата звернення 15.06.2023).

References:

1. Amelchenko, N. (2017). *Analiz suchasnykh navchalnykh prohram shchodo hromadianskoi osvity ta politychnoi systemy Ukrainy* [Analysis of modern civic education curricula and the political system of Ukraine]. Available at: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Analiz-Amelchenko_red.pdf
2. Andriichuk, T. (2012). *Rozvytok demokratii v Ukraini: vplyv politychnykh tsinnosti* [Development of Democracy in Ukraine: Influence of Political Values], *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. F.I.Kurasa NAN Ukrainy*, vol. 4(60), pp. 264–274.
3. Holovatiy, M. F. (2011). *Demokratiia: istoriia, teoriia, praktyka: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. ta aspirantiv-politologiv* [Democracy: History, Theory, Practice: a textbook for students of higher educational institutions and postgraduate students of political science], Kyiv: DP «Vyd. dim «Personal»
4. Burroughs G. (ed.) (2018). *Demokratiia: vid teorii do praktyky. Pidruchnyk kursu* [Democracy: from theory to practice. Course textbook] Mizhnarodna fundatsiia vyborchkykh system, Available at: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Course-Reader-v1-2018-08-29-Ukr.pdf>
5. *Demokratychni tsinnosti Yevropy* [Democratic values of Europe] (2011). Ivano-Frankivsk.
6. Shynarovska, O. (ed.) (2017). *Demokratychna shkola: praktychnyi posibnyk*

[Democratic school: a practical guide], Yevropeiskyi tsentr imeni Verhelanda.

7. *Dohovir pro Yevropeiskyi Soiuz* [Treaty on European Union]. Available at: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu92338?an=843086&ed=1992_02_07

8. Zhadan I., Kyselov S., Kyselova O. and Riabov S. (2004). *Politychna kultura ta problema hromadianskoi osvity v Ukraini. Metodychnyi posibnyk* [Political Culture and the Problem of Civic Education in Ukraine. Methodological manual], Kyiv: Tandem,

9. *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Ievropeiska konventsiiia z prav liudyny)* [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) (European Convention on Human Rights)]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

10. Ovcharuk, O. *Kharakterystyky osvity dlia aktyvnoho hromadianstva: yevropeiskyi kontekst*. Available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/17185737.pdf> [

11. *Stan rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini: shliakh protiahom 30-ty rokiv ta kliuchovi aspekty 2021 roku: analit. dop.* [The state of civil society development in Ukraine: the way over 30 years and key aspects of 2021: analytical report]. (2021), Kyiv: NISD

12. Topalova, S. (2017). *Ukrainska shkola i yevropeiska identychnist* [Ukrainian school and European identity]. Available at: <https://hvylyia.net/analytics/society/ukrayinska-shkola-i-yevropeyska-identychnist.html> [

13. Shcherbakova, Yu. (2014). *Tsinnosti ob'iednanoi Yevropy: monohrafiia* [Values of the united Europe: a monograph], Kyiv: VTs «Akademiia».

14. Citizenship: Programme of study for key stage 3 and attainment target (extract from National Curriculum 2007). Available at: http://curriculum.qcda.gov.uk/uploads/QCA-07-3329-pCitizenship3_tcm8-396.pdf

Abstract. *The article attempts to summarize the experience of forming the values of a democratic society in the EU countries. The essence of the concepts of "democracy" and "democratic values" is revealed. The trinity of values by which the peoples of Europe live is determined: natural human rights, democracy and the rule of law. The author characterizes civic education as an essential factor in the political socialization of the individual and the most important documents for the education of democratic citizenship of European youth. Education for democratic citizenship is considered as one of the main directions of development of educational policy in most European countries. The characteristics of education for a democratic society in the EU countries, as defined by the normative recommendation documents of the Council of Europe and international organizations, are presented. The key concepts are defined and the principles and basic approaches to teaching education for democratic citizenship in European countries are highlighted. It has been established that the basis of education for democratic citizenship is an active, constructivist approach to the learning process, active learning, and student participation in decision-making processes.*

Key words: *European Union, European integration, Council of Europe, democratic society, democratic values, democratic competences, Competence Framework, culture of democracy, education for democratic citizenship, human rights education.*

Стаття відправлена: 13.09.2023 р.

© Ткачук М.М.